

Матвійчук А. В. Деонтологіческая проблематика в философии Нового времени.

Рассмотрены особенности становления деонтологической традиции в новоевропейской философской традиции. Продемонстрированы особенности привлечения деонтологического подхода в указанный период. Обозначены возможности использования наработок деонтологической традиции в рамках обоснования новой дисциплины – экологической деонтологии.

Ключевые слова: экологическая деонтология, деонтологическая традиция, деонтологический подход, философия Нового времени.

Matviychuk A. V. Deontological issues in the philosophy of the New Age.

The author considers the formation of deontological tradition in times of the philosophy of the New Age. The work shows the peculiarities involving deontological approach by philosophers of the New Age. The author outlines the possibilities of developments deontological tradition to justify a new discipline – ecological deontology.

Keywords: ecological deontology, deontological tradition, deontological approach, philosophy of the New Age.

Найчук А. В.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЯК СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС

У статті проаналізовані підходи до поняття “модернізація” в контексті суспільно-історичного розвитку.

Ключові слова: модернізація, соціальні зміни, парадигма, трансформація, традиційне суспільство, індустріальне суспільство, постіндустріальне суспільство.

Сучасне суспільство – суспільство швидких і радикальних змін. Однією з головних проблем людини як соціальної і раціональної істоти є своєчасна і ефективна адаптація до нових зовнішніх умов, якими є не тільки природне середовище проживання, але й соціальне середовище. Зміни у сфері інститутів та цінностей не менш, а може, й більш значущі для людини, ніж зміни в природі, оскільки зміни у соціальному світі відбуваються частіше та швидше. Відповідно, проблема соціальних змін є однією з центральних у науковій сфері. Її досить широко розглядають фахівці соціального і гуманітарного напрямку науки. Щодо поняття “соціальні зміни”, то воно багатогранне і охоплює трансформації соціальних структур, практик, виникнення

нових або забезпечення функціонування попередніх груп, форм взаємодії і поведінки [1, 365-366]. У соціальному середовищі ці зміни охоплюють різні рівні та напрями: економічні, політичні, соціокультурні та інші, що знаходить своє вираження в історичному розвитку. Оскільки самі соціальні зміни надзвичайно багатозначні й багатосторонні, їх вивчення може проводитися в межах різних теоретико-методологічних проєкцій, у яких беруть за основу ті чи інші фактори (технічні інновації, соціальні трансформації, політичні модернізації тощо) [2, 8]. У сучасному суспільствознавстві, за визначенням І. Побережнікова, найбільш впливовими стають “макротеорії”: формаційна, цивілізаційна, модернізаційна [3, 146-147].

Формаційна (марксистська) теорія виходить із комплексного підходу до суспільного розвитку як цілісності, яка складається із суспільно-економічних формацій, зв’язаних між собою єдиною загальною лінією науково-технічного і соціального прогресу: первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, комуністичну. Кожна із них має специфічні закони: економічні, історичні, політичні, соціальні та духовні, які вибудовуються на економічному базисі. Перехід від однієї формації до іншої і є соціальним, суспільним прогресом [4, 79-92].

У цивілізаційному підході виокремлюють безліч концепцій, побудованих на різних засадах. За логікою цього підходу, існує значна кількість історичних утворень (цивілізацій), невиразно або ніяк не пов’язаних одне з одним. Усі ці утворення рівноцінні. Історія кожного з них унікальна. Цивілізаційний підхід рушія історії вбачає не в економіці, а в духовних явищах і тих суспільних зв’язках, які виникають на їхній основі й формують окремі суспільства – великі соціокультурні спільноти. Згідно з таким підходом, у розвитку цивілізації фіксуються певні духовні та політичні еталони, що стають стрижнем суспільного буття. Такими є релігія, держава, влада, права і свободи тощо [5, 54-68].

Модернізаційна парадигма, як пише І. Побережніков, “сформувалася в середині ХХ ст. в умовах розпаду європейських колоніальних імперій і появи великої кількості “молодих націй” в Азії, Африці та Латинській Америці. Перед останніми постала проблема вибору шляху подальшого розвитку. Власне програма модернізації (прискорення переходу від традиційного до сучасного) була запропонована вченими і політологами США і Західної Європи державам третього світу як альтернатива комуністичної організації” [3, 147]. Представники цього спрямування історичні зміни розглядають як проходження суспільством ряду стадій. У подальшому, протягом

другої половини ХХ ст., у результаті теоретико-методологічних і емпіричних досліджень різних аспектів історичного розвитку, зокрема переходу від традиційного до сучасного, індустріального (модерного) суспільства, було сформовано різноманітні концепції історичних стадій: доіндустріальна – індустріальна – постіндустріальна (Д. Белл) [6, 655]; традиційна цивілізація – індустріальна цивілізація – цивілізація “третьої хвилі” (інформаційна) (О. Тоффлер) [7]; традиційне суспільство – модерн – постмодерн (Ж.-Ф. Ліотан) [8]. Заразом модернізаційна парадигма весь час удосконалюється, знаходячись у постійній взаємодії з реальними процесами, які вносять корективи у її зміст.

Мета цієї роботи – охарактеризувати трансформацію підходів до сутнісної основи модернізації в контексті процесів історичного розвитку.

Традиційне суспільство, основними характеристиками якого є сакральність і релігійні символи, в результаті послідовного впливу Ренесансу, Реформації, Просвітництва зазнало макросоціальних змін, що знайшло своє вираження у понятті “секуляризація”, тобто у переході суспільства, яке регулюється релігійною традицією, до світської моделі суспільного устрою на основі раціональних норм [9, 107; 10, 538-539]. Д. Белл вирізняє три способи “пристосування або ідентифікації”, за допомогою яких люди прагнуть визначити своє ставлення до світу: релігія, праця, культура. Він зазначає: “Традиційним способом була, безперечно, релігія як позаземний засіб розуміння особистості, людей, історії та її місця у побудові речей. В ході розвитку і диференціації сучасного суспільства – ми називаємо цей процес секуляризацією – соціальний світ релігії скоротився, все більше й більше релігія перетворювалася в особистісну позицію, яка допускалася або заперечувалася, але не у розумінні “фатуму”, а як питання волі, розуму або чого-небудь іншого” [11, 59]. На зміну релігії, як зазначає науковець, приходить культура як засіб самоствердження або виправдання – естетичного виправдання – життя. Проте за цими змінами, по суті, переходом від релігії до культури, проходить надзвичайний перелом у свідомості, особливо у змістових значеннях поведінки в суспільстві [11, 60].

Проаналізувавши у загальному підході до сутності секуляризації, можна констатувати:

– по-перше, підходи до визначення секуляризації різняться за їх наслідками: від невідворотного занепаду релігії до модифікації соціального способу вираження релігії, тобто набуття останньою специфічних якостей щодо соціуму;

– по-друге, відбуваються кардинальні зміни в суспільних відносинах, радикальне заперечення минулого – традиційного суспільства, яким “відповідають зміни у сфері соціального значення і світогляду: у релігійній сфері зміни від священного до світського обґрунтування світопорядку; у філософії – від моністичного до плюралістичного світорозуміння; у мистецтві – від прагнення до стилістичної єдності до полістилістики; в науці – від об’єктивізму до антропологічного принципу. Сукупність цих загальних тенденцій прийнято називати модернізацією” [12, 7]. Отже, системною частиною процесу секуляризації є модернізація.

Згідно з тлумаченням, вміщеним у словнику сучасної української мови, модернізація – це зміни, вдосконалення, відповідно до “сучасних вимог” [13, 536]. Разом з тим слід зазначити, що термін “модернізація” має комплексний характер і відображає:

– по-перше, різні рівні розвитку сучасного індустріального суспільства, починаючи з епохи першої промислової революції;

– по-друге, процес перетворення держав, що розвиваються, із традиційних (або аграрних) в промислово розвинуті.

У цьому контексті С. Гавров, розглядаючи модернізацію як макропроцес переходу від традиційного до сучасного суспільства – “суспільства модерності”, – виокремлює три підходи до значення поняття “модернізація”:

1) як внутрішній розвиток країн Західної Європи і Північної Америки, що належить до європейського Нового Часу;

2) як наздоганяльна модернізація, яку практикують країни, що не належать до країн першої групи, але прагнуть їх наздогнати;

3) як процеси еволюційного розвитку найбільш модернізованих суспільств (Західна Європа і Північна Америка), тобто модернізація як певний перманентний процес, здійснюваний шляхом проведення реформ та інновацій, що сьогодні трактується як перехід до постмодерного (постіндустріального) суспільства [14, 17].

В. Мур визначає модернізацію як “тотальну трансформацію традиційного домодерного суспільства в таку соціальну організацію, яка характерна для “передових” економічно успішних і в політичному плані відносно стабільних країн Заходу [15, 16-17].

Цілий комплекс факторів у модернізації вбачає Е. Тоффлер, зазначаючи, що всі спроби знайти головну причину індустріальної революції приречені на невдачу. Сама по собі технологія, як і окремі ідеї або духовні цінності, не є рушійною силою історії. Так само це стосується і класової боротьби. Історія – не просто звіт про економічні зміни, демографічні тенденції або розвиток засобів комунікації.

Політична економіка не може пояснити будь-яку історичну подію. У цьому випадку немає “незалежної змінної”, від якої залежать усі інші змінні величини. Тут є тільки взаємозалежні змінні величини, надзвичайно заплутані [7, 202]. Тобто йдеться про зміни усієї структури, яка знаходиться в постійному русі й змінює свою форму, водночас перебудовуючи свої складові елементи: соціальну, економічну, політичну та інші сфери.

Значний внесок у формування наукових концепцій, які пояснюють модернізацію як макропроцес переходу від традиційного до модерного суспільства, зробили О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, К. Маркс, Ф. Тьоніс, М. Леві, У. Ростоу та інші [14, 23].

В основу еволюції суспільства Г. Спенсер поставив “закони дії” і “закони руху”: “Якщо закон дії кожного фактора розповсюджується на весь космос, тоді, таким же має бути закон спільної дії усіх факторів. А відповідно, об’єднання знання, в пошуках якого знаходиться філософія, повинно складатися в тому, щоб зрозуміти космос як ціле, відповідне цьому законові спільної дії” [16, 610-611]. У практичному відношенні, на думку Г. Спенсера, закон має бути законом безперервного перерозподілу матерії і руху. Зміни, які відбуваються всюди, починаючи з тих, які поступово перебудовують структуру нашої галактики і закінчуючи тими, які складають процес хімічного розпаду, є змінами відносного стану складових частин; і вони усюди з необхідністю передбачають, що поруч з новим перерозподілом матерії виникає й новий перерозподіл руху. Таким чином ми можемо а рїгїо бути впевнені, що мусить існувати закон спільного перерозподілу матерії і руху, який охоплює всі зміни [16, 611]. Цим законом, за Г. Спенсером, є “цикл змін”, між “втратою руху і його наступною концентрацією, за якою з часом проходить поновлення руху з його поступовою дезінтеграцією” [16, 612]. Згідно з цим законом, усі утворення різнорідних елементів, котрі функціонально взаємопов’язані у системі, існують тільки в межах рівноваги, порушення якої призводить до руйнування системи й нового витка еволюції [17, 129]. Отже, Г. Спенсер на еволюційній основі суспільного розвитку модернізаційні процеси розглядає як двоєдиний процес диференціації та інтеграції суспільства. Соціальний організм постійно диференціюється у структурному, інституціональному та функціональному аспектах, на цій базі знову інтегрується, що надає основу для його наступної диференціації, яка на певних часових етапах може виражатися через прогрес або регрес [16, 612-613]. Так у працях Г. Спенсера як одного із прихильників еволюціонізму прослідковується певне відхилення від еволюційних

ідей модернізації.

Проте загальною тенденцією для еволюціонізму (О. Конт, Т. Парсонс, Ю. Хабермас та інші), як вважає П. Штомпка, “зміни постають як однолінійний процес, зміни безповоротні та неминуче ведуть процес розвитку до певного фіналу – модернізації. З іншого погляду, зміни мають поступальний, нагромаджувальний і мирний характер..., стадії, які проходять процеси змін, обов’язково послідовні – жодна з них не може бути пропущена, наприклад “традиційна – перехідна – сучасна”, “традиційна – стадія досягнення попередніх умов для початку змін – початок безперервного росту – дозрівання – досягнення рівня масового споживання” [18, 172]. Теоретики модернізації підкреслюють важливість ендогенних, іманентних причин і описують рушійні сили змін термінами “структурна і соціальна диференціація” та аналогічними еволюційними поняттями [18, 172]. У загальному як основні риси класичної еволюційної модернізаційної парадигми можна виокремити такі: соціальні зміни однолінійні, тобто суспільство рухається тільки вперед; рух до “кінцевої” стадії розвитку людства оцінюється позитивно і характеризується зростанням продуктивних сил, гуманізму та цивілізованості; соціальні зміни вибудовуються поступово.

Функціональний підхід до характеристики сутності модернізації використовує Т. Парсонс. Відповідно до “чотирьох підсистем функціональної схеми” Т. Парсонс аналітично ділить суспільство на чотири підсистеми: соціетальне суспільство, відтворення зв’язку, або функціональна підсистема, політика, економіка. У цій схемі підсистема збереження і відтворення зразка переважно стосується відносин суспільства з культурною системою і через неї – з реальністю; політика, або досягнення мети, – відносини з особистісними системами індивідів; адаптивна, або економічна підсистема, – відносини з поведінковим організмом і через нього з матеріальним світом. Ядром суспільства як різновиду соціальної системи є четвертий компонент – його інтеграційна система. Соціетальна спільнота займає в цій структурі місце головної підсистеми і є складною мережею взаємопроникних компонентів і колективних лояльностей, системою, для якої характерні диференціація і сегментація [19, 25-26]. Структурні зміни цій системі Т. Парсонс розглядає як “три рубрики”: джерело тенденцій до змін; вплив цих тенденцій на структурні компоненти, схильні до змін, і можливі наслідки такого впливу; можливості узагальнення тенденцій і типів змін [20, 545-546].

Процес диференціації, який є поділом одиниць або структури в

тій чи іншій соціальній системі на дві або більше одиниць і структури, які різняться за своїми характеристиками і функціональними властивостями для системи, має своїм результатом появу нової системи, але тільки в тому випадку, коли щойно диференційований елемент володіє більшою адаптивною властивістю, ніж попередній, виконуючий його функцію [19, 44]. На прикладі європейських країн (Англії, Франції, Голландії) Т. Парсонс розкриває процеси диференціації та трансформації усіх структур суспільства, в результаті яких відбувається “універсальна і новаторська орієнтація в тому значенні, що “мандат” на досягнення надавався кожній людині і видавався не для увіковічення традиції, а для побудови нового “царства””, тобто суспільства модерну [19, 96-97].

Отже, в основі позитивних змін у суспільстві у цьому випадку є “функціональний імператив”, побудований за системою AGIL (for adaptation, goal attainment, integration, latency): адаптація, цілепокладання, інтеграція, латентність, в контексті якого соціальна система не є незмінною цілісністю, а навпаки, інститути які її складають, постійно змінюються і пристосовуються один до одного.

Сучасні дослідження модернізації знайшли своє відображення у працях Е. Тириак’яна, П. Штомпки, В. Цапфа, К. Мюллера та інших, в яких простежується зміна акцентів від однолінійності до багатолінійних векторів модернізації. І. Побережников виокремлює наступні положення сучасних концепцій модернізації:

– відмова від однобічного векторного трактування модернізації як руху в бік західних інститутів і цінностей, що було характерним для традиційного підходу (Е. Тириак’ян); визнання можливостей власних шляхів розвитку та змін “маршрутів” руху (В. Цапф);

– визнання конструктивної, позитивної ролі соціокультурної традиції в ході модернізаційного переходу, надання їй додаткового статусу розвитку (Е. Тириак’ян);

– хоча сучасні науковці воліють у своїх дослідженнях надавати перевагу внутрішнім факторам модернізації, проте вони не заперечують і вплив зовнішніх факторів на модернізацію процесів розвитку. Модернізація розглядається сьогодні швидше як ендегенно-екзогенний процес (С. Хантінгтон, Р. Робертсон);

– корегування еволюційного телеологізму, тобто посилення уваги не на автономних законах еволюції, а на ролі соціальних акторів (колективних індивідів), які завжди володіють можливістю забезпечити зростання або трансформацію ситуації за допомогою вольового втручання (А. Турен, У. Бек, П. Штомпка);

– історичність підходу: інкорпорація в теоретичну модель

історичної випадковості, визнання необхідності розгляду трансформаційних процесів у рамках конкретної “історичної констеляції”. Тут увага акцентована на просторово-часовому горизонті акторів, у відповідності з яким вибудовуються нові лінії розвитку. Визначається залежність між результатами модернізації і гармонією поміж культурними, політичними, економічними цінностями та пріоритетними і наявними ресурсами (К. Мюллер);

– відмова від трактування модернізації як єдиного процесу системної трансформації. Визнання можливостей різної поведінки сегментів конкретного суспільства в умовах модернізації. Окремі сектори або групи акторів дійсно можуть свідомо рухатися постійно шляхом модернізації, інші можуть це робити лише протягом певного часу або взагалі заперечувати рух шляхом модернізації (Е. Тириак’ян);

– усвідомлення некоректності інтерпретації модернізації як безперервного процесу навіть тоді, коли окремим суспільством пройдена стадія “зльоту”. Визнання необхідності більш уважного ставлення до такого аспекту динаміки модернізації, як циклічна природа цього процесу (У. Ростоу, Е. Тириак’ян);

– відмова від жорсткого детермінізму будь-якого напрямку (політичного, економічного, культурного тощо), увага зосереджена на комплексному, взаємодопованому характері взаємозв’язків між різними соціальними факторами і системами (Р. Інглегарт) [3, 155-158].

Отже, класичні та сучасні концепції підходу до сутності модернізації суттєво відрізняються. Модифікація теоретичних основ модернізаційного підходу сприяла, як зазначає І. Побережников, перетворенню початкової достатньо однолінійної і абстрактної теоретичної моделі у багатовимірну і еластичну модель відносно до емпіричної реальності [3, 158], що надає можливість поліваріантного дослідження суспільства сучасного глобалізаційного світу, а саме поняття “модернізація” потребує подальшого сутнісного удосконалення у контексті постмодернізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія: [курс лекцій] / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К. : Генеза, 1996. – 368 с.
2. Нефедов С. А. Факторный анализ исторического процесса. История Востока. – М. : Изд. дом “Территория будущего”, 2008. – 752 с.
3. Побережников И. В. Модернизация: теоретико-методологические подходы // Экономическая история. Обзорение. – 2002. – Вып. 8. – С. 146-168.

4. *Мизес фон Л.* теория и история: Интерпретация социально-экономической эволюции / [пер. с англ. под ред. проф. А. Г. Грязновой]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 295 с.
5. *Бондаренко Г. В.* Историчне пізнання: питання теорії і практики. – Луцьк : Ред. вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 189 с.
6. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество / [пер. В. Л. Иноземцева]. – М. : Academia. – 782 с.
7. *Тоффлер Э.* Третья волна / [пер. с англ.]. – М. : АСТ, 1999. – 783 с.
8. *Крупкин П. Л.* Человек и мир знаний: модели взаимодействия: [Электронный ресурс] // Сайт: Концепция двух предложений. – Режим доступа : http://nounivers.narod.ru/pub/pk_epist.htm.
9. *Тихонова Н. Е.* Концепции модернизации в работах классиков социологической мысли второй половины XIX – начала XX вв. / Н. Е. Тихонова, В. А. Аникин, С. В. Горюнова, Ю. П. Лежнина // Социология : 4 М. – 2007. – № 24. – С. 102-128.
10. *Гіденс Е.* Соціологія / [пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник]. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
11. *Белл Д.* От священного к светскому: тексты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : rs.igpk>tutor\obshestvennie\istz....1.doc.
12. *Орлова Э. А.* Социокультурные предпосылки модернизации в России: Библиотека в эпоху перемен // Информ. сб. (Дайджест). – М. : РГБ, 2001. – С. 7-42.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
14. *Гавров С.* Модернизация России: постимперский транзит / [пред. Л. С. Перепелкина]. – М. : МГУДТ, 2010. – 269 с.
15. *Кравченко И. И.* Модернизация современной России / [отв. ред. д-р. филос. наук В. Н. Шевченко] / Экономические модели модернизации. – М. : ВІ ФРАН, 2002. – С. 6-31.
16. Антология мировой философии : в 4 т. / [ред. коллегия : Н. С. Нарский и др.]. – М. : Мысль, 1971. – Т. 3: Буржуазная философия конца XVIII в. – первых двух третей XIX в. – С. 606-620.
17. *Зашикільняк Л.* Методологія історії від давнини до сучасності. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 227 с.
18. *Штомпка П.* Социология социальных изменений / [пер. с англ. под ред. В. А. Ядова]. – М. : Аспект Пресс. 1996. – 416 с. – (Программа высшего образования).
19. *Парсонс Т.* Система современных обществ / [пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева. Под ред. М. С. Ковалевой]. – М. : Аспект Пресс, 1988. – 270 с.
20. *Парсонс Т.* О социальных системах / [пер. с англ. А. Харашша ; под ред. В. Чесноковой и С. Белановского]. – М. : Академический Проект, 2002. – 832 с.

Найчук А. В. Модернизация как общественно-исторический процесс.

В статье анализируются подходы к понятию “модернизация” в контексте общественно-исторического развития.

Ключевые слова: модернизация, социальные перемены, парадигма, трансформация, традиционное общество, индустриальное общество, постиндустриальное общество.

Naychuk A. V. Modernization as a socio-historical process.

This article deals with approaches to the notion “modernization” in the context of socio-historical development.

Keywords: modernization, social changes, paradigm, transformation, traditional society, industrial society, post-industrial society.

Шандор Ф. Ф.

САКРАЛІЗАЦІЯ ТА СЕКУЛЯРІЗАЦІЯ У СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКІВ

У пропонованій статті здійснено теоретичний аналіз дослідження процесу секуляризації в соціології, окреслено зміст процесу в кожному із наукових підходів у зарубіжній та вітчизняній соціології. Центральна ідея роботи полягає в тому, що процес секуляризації в сучасному суспільстві розуміється як один із ключових етапів переходу суспільства від традиційного способу ведення життя до техногенного.

Ключові слова: секуляризація, модернізація, релігійний контроль, світська держава, світське суспільство, конфлікт, релігійні відносини.

Зміни, які відбуваються в релігії протягом ХХ століття та на початку ХІХ століття, виражають загальну тенденцію до зменшення впливу релігії на суспільство в цілому й на життя людини зокрема. Релігія в сучасному суспільстві, суспільстві ризиків, сьогодні змушена йти на компроміс, пристосовуватися до умов, що змінилися, вносити корективи у віровчення, соціальні й етичні доктрини, форми організації, методи діяльності. Для позначення явищ такого роду застосовують два поняття: секуляризація і сакралізація.

Розуміння процесів сакралізації та секуляризації в сучасному суспільстві як одного з ключових етапів переходу суспільства від традиційного способу ведення життя до техногенного дозволить з'ясувати сутнісні характеристики та вказати основні пояснювальні категорії цього процесу.

Мета статті – обґрунтувати і проаналізувати вітчизняні та